

Γιάννης Καράς, *Η Ελληνική επιστήμη και ο Βαλκανικός χώρος, 18ος-19ος αιώνας*, εκδ. Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2001, σσ. 159

Ας πιάσουμε το νήμα από την αρχή. Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση ενός προηγούμενου βιβλίου του Γιάννη Καρά, του βιβλίου *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αιώνας*, που, ως μου επιτραπεί, σηματοδότησε τη σύγχρονη ιστορία της νεοελληνικής επιστήμης, σημειώνω: «Μολονότι ο ίδιος ο Γιάννης Καράς σεμνά θεωρεί το συγκεκριμένο βιβλίο ως “μια ακόμα άνω τελεία στη μελέτη του θέματος”, πιστεύω ότι οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι πρόκειται για κάτι πολύ περισσότερο από αυτό».

Από τότε μέχρι σήμερα, αυτή η άνω τελεία έχει μετατοπιστεί από τον Γ.Κ. πολλές φορές, δίνοντάς μας την ευκαιρία είτε να εμβαθύνουμε σε ιδιαίτερες συνιστώσες της επιστημονικής σκέψης του ελληνικού χώρου το 18ο και 19ο αιώνα (βλ. πρόσφατα *Γερμανικές επιδράσεις στη σκέψη των χρόνων της Νεοελληνικής Αναγέννησης*, Αθήνα, 1993 και *Η έννοια της ύλης κατά την περίοδο της Νεοελληνικής Αναγέννησης*, Αθήνα, 1997) είτε να κατορθώσουμε –επιτέλους– να αντιληφθούμε, ως ένα δομημένο σύνολο που εντάσσεται με ορθολογικό τρόπο στις ευρύτερες κοινωνικο-πολιτικές διεργασίες της εποχής, το ρεύμα εκείνο της διάδοσης των επιστημών που χαρακτηρίστηκε «Νεοελληνική Αναγέννηση».

Αυτή η περιδιάβαση στη σκέψη της εποχής εκείνης, άλλοτε οριζόντια άλλοτε κάθετη, επιχειρείται και στο πρόσφατο βιβλίο του Γ.Κ., μέσα από τις απαντήσεις που δίνονται σε ουσιαστικά ερωτήματα για τη διαμόρφωση της ελληνικής επιστήμης μέσα στην ευρωχωρία των πολιτισμικών Βαλκανίων του 18ου αιώνα. Οι μελέτες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο δεν αποτελούν μια απλή συλλογή κειμένων, μια απλή αναδρομή σε προηγούμενες ερευνητικές προσπάθειες, όπως πολλές φορές διαπιστώνεται σε ανάλογα εγχειρήματα.

Ο συγγραφέας έχει επιλέξει τα συγκεκριμένα κείμενα επιδιώκοντας, όπως τονίζει στην εισαγωγή, να προβάλλει «τη σταθερή, μόνιμη προσπάθεια του ανθρώπου της Νεοελληνικής Αναγέννησης να μελετήσει, να γνωρίσει σε βάθος τη φύση, τον κόσμο που τον περιβάλλει».

Κρίκοι λοιπόν μιας αδιάσπαστης αλληλουχίας οι μελέτες οι οποίες εν συντομία θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

Ένα από τα θεμελιώδη προβλήματα, που εξαρχής τίθενται στον ερευνητή της επιστημονικής σκέψης εκείνης της περιόδου, είναι ο χαρακτήρας του ελληνικού επιστημονικού λόγου σε σχέση με τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό.

Μια τεκμηριωμένη απάντηση προτείνε-

ται στο κείμενο: «Η ενοποίηση ευρωπαϊκού και ελληνικού επιστημονικού χώρου του 18ου-19ου αιώνα. Μετακένωση ή Συμπόρευση;» Συνεπώς στις ιδεολογικές αρχές της ίδιας της περιόδου που μελετά, ο Γ.Κ. αρνείται την άκριτη αποδοχή της άποψης της «μετακένωσης», τη δογματική εκφορά μιας θέσης η οποία εκ των υστέρων επιχειρείται να τεκμηριωθεί, και επιλέγει το δύσκολο δρόμο μιας συνεχούς διαλεκτικής σχέσης μεταξύ ερώτησης και απάντησης, η οποία τελικά διαμορφώνεται όχι με βάση προσωπικές επιθυμίες ή επιλογές, αλλά από τα ίδια τα ιστορικά στοιχεία που αφήνονται να εκφωνήσουν ελεύθερα το λόγο τους, ευτυχώς αυτή τη φορά όχι σε «ώτα μη ακουόντων».

Οι καταθέσεις των απόψεων των ελληνικών λογίων, όπως του Ιώσηπου Μοισιόδακα, του Κ.Μ. Κούμα κ.ά., είναι καταλυτικά σαφείς και αποστομωτικές. Εξίσου όμως καταλυτικό είναι και το ερώτημα του Γ.Κ. προς όποιους απευθύνεται: «Όταν ένα γαλλικό ή γερμανικό βιβλίο μεταφράζεται, με ή χωρίς προσθήκες, στα ιταλικά ή το αντίθετο, αυτό λέγεται κίνηση των ιδεών, ενώ όταν μεταφράζεται στα ελληνικά και μάλιστα με πολλές προσθήκες “κατά το νεώτερο” λέγεται μετακένωση;»

Ο ίδιος, με βάση πάντα τα ιστορικά δεδομένα, απαντά ότι μετά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα η αρχή των συγκοινωνούντων δοχείων με την Ευρώπη λειτουργεί απόλυτα, οδηγώντας στο αφίαστο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για μετακένωση αλλά για συμπόρευση του ελληνικού πνευματικού χώρου με τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό.

Έχοντας ήδη δώσει την απάντηση στον έλεγχο της ποιότητας της υποδοχής των «νεώτερων επιστημονικών θεωριών» στο χώρο της καθ' ημάς Ανατολής, ένα πιο σύνθετο ερώτημα αναφύεται. Αφορά τα χαρακτηριστικά εκείνα που αναδεικνύουν την

ιδιαίτερη χροιά του ελληνικού επιστημονικού λόγου στο πλαίσιο του ενιαίου ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Πρόκειται για ό,τι μπορεί να συμπεριληφθεί στον όρο «ελληνική σύνθεση», που αποτελεί και τον τίτλο της επόμενης μελέτης που περιλαμβάνεται στο βιβλίο, μια μελέτη στην οποία επιχειρείται να οριοθετηθεί χρονικά η αφετηρία της γόνιμης αυτής περιόδου.

Και εδώ κυρίαρχο στοιχείο είναι πάλι οι ίδιες οι πηγές των οποίων «η συστηματική μελέτη [...] οδηγεί σε αναστοχασμούς, επανεξετάσεις και επαναδιατυπώσεις, σε αναθεωρήσεις πεποιθήσεων, που μέχρι τότε θεωρούνταν ακλόνητες, παγιωμένες».

Η άρνηση λοιπόν του επιστημονικού δογματισμού επιτρέπει στον Γ.Κ. να ξαναθέσει επί τάπητος, με βάση νέα στοιχεία και νέες αναγνώσεις παλαιότερων δεδομένων, απόψεις που είχαν, χωρίς μάλιστα ιδιαίτερη συζήτηση, επικρατήσει για καιρό.

Εδώ αποδεικνύεται με απολύτως βέβαια στοιχεία ότι οι απαρχές της Νεοελληνικής Αναγέννησης θα πρέπει να τοποθετηθούν στο μέσον του 17ου αιώνα με θεμελιωτή το σημαντικό έλληνα στοχαστή Θεόφιλο Κορυδαλέα, ο οποίος με το έργο του «άνοιξε το δρόμο προς ένα νέο, διαλεκτικό τρόπο σκέψης, πιο κοντά στο φιλοσοφικό υλισμό» και «αφαίρεσε από τη μεταφυσική το στοιχείο της κηδεμόνευσης που μέχρι τότε ασκούσε σε όλες τις επιστήμες». Ακόμα ο Γ.Κ. επιχειρεί την αποκατάσταση της αλήθειας ως προς το ρόλο του αριστοτελισμού, διατυπώνοντας με έμφαση την άποψη, άποψη που εκφράστηκε ποικιλότροπα και από πολλούς λογίους της εποχής εκείνης, ότι κατά τη Νεοελληνική Αναγέννηση «η διαμάχη δεν ήταν μεταξύ Αριστοτέλη και νεώτερων, αλλά μεταξύ νεώτερων και μη νεώτερων, μεταξύ “παλαιοφιλοσόφων και νεοεπιστημόνων”».

Αυτά και άλλα στοιχεία, που παρατίθενται στο άρθρο, επιτρέπουν τελικά στο συγγραφέα να μιλά για μια ελληνική σύνθεση στον τομέα της επιστημονικής γνώσης, μια σύνθεση που εδράζεται στην αποδοχή, ως κριτηρίου αντικειμενικότητας, της ισχύος του Ορθού Λόγου και στην καταπολέμηση κάθε είδους προκατάληψης και δεισιδαιμονίας.

Η επόμενη συμβολή του Γ.Κ., με τίτλο «Νεοελληνικός Διαφωτισμός ή νεοελληνική αναγέννηση», είναι ποσοτικά σύντομη αλλά εξαιρετικά πυκνή και ποιοτικά ουσιαστική, καθώς αναδεικνύονται οι διαφορές του ελληνικού πνευματικού κινήματος του 18ου αιώνα από το γαλλικό, το γερμανικό, τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό γενικότερα, τόσο ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά όσο και ως προς το περιεχόμενο. Ειδικά ως προς το δεύτερο, γίνεται σαφές ότι η μορφοποίηση ενός εθνικού ιδεώδους, η ανάδυση μιας ελληνικής εθνικής ταυτότητας έχει σχέση με τα οράματα των Διαφωτιστών και ότι τελικά Νεοελληνική Αναγέννηση και Διαφωτισμός αποτελούν εκφάνσεις ενός ιδεολογικού δίπολου, όπου σαφώς ανιχνεύονται επιδράσεις αλλά όχι ταυτίσεις.

Ένα από τα σημεία διαφοροποίησης εξετάζεται εκτενώς στο κείμενο «Φύση και άνθρωπος στην ελληνική προεπαναστατική σκέψη» που ακολουθεί, όπου ο συγγραφέας προβάλλει τη σχέση του ανθρώπου με τη Φύση, όπως αυτή σκιαγραφείται στο έργο των λογίων και κυρίως στο *Φυσικής Απάνθισμα* του Ρήγα.

Ο άνθρωπος των χρόνων εκείνων φαίνεται λοιπόν σταδιακά να αποδεσμεύεται από την αντίληψη ότι ο φυσικός κόσμος «επαΐζει δαίμονες» και να ασπάζεται την άποψη ότι αποτελεί μέσο απόκτησης αγαθών. Ο άνθρωπος από το περιθώριο μεταβαίνει στο κέντρο της εικόνας και αναλαμβάνει πρωτοβουλίες έρευνας της φύσης

αναζητώντας, πέρα από θρησκευτικές δοξασίες, επιστημονικά, με βάση τον ορθό λόγο και το πείραμα, τις θεμελιώδεις δομές του ίδιου του σύμπαντος. Και αυτή η πορεία αποτυπώνεται με σαφήνεια στα έργα των ελλήνων λογίων, όπως μεταξύ άλλων στην *Εξέταση της Φύσεως* του Στέφανου Δούγκα, αλλά και σε πολλά άλλα, όπου αναδεικνύεται η ορθότητα του νευτώνειου παραδείγματος για την προσέγγιση του φυσικού κόσμου.

Η πρόσληψη των θεωριών του Νεύτωνα στον ελληνικό χώρο εξετάζεται στη μελέτη «Η νευτώνεια Φυσική σκέψη κατά την περίοδο της νεοελληνικής αναγέννησης».

Οι προσπάθειες καθιέρωσής τους μέσα από το εκπαιδευτικό-επιστημονικό βιβλίο, χειρόγραφο και έντυπο, αλλά και οι αντιστάσεις στη νέα «κοσμοθεωρία», έστω και με μη επιστημονικούς όρους, έρχονται στο φως, αποκαλύπτοντας, ακόμα μια φορά, ότι η πνευματική Ελλάδα του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα δεν ήταν η Ελλάδα του σκότους και του κριφτού σχολείου, αλλά εν πολλοίς η Ελλάδα της πνευματικής αναγέννησης.

Οι «κώδικες 11-15 της βιβλιοθήκης των Μηλεών» μάς μεταφέρουν από το γενικό στο μερικό, καθώς αποτελούν «έκφραση της νέας επιστημονικοφιλοσοφικής αντίληψης». Ξεπερνώντας το θέμα της ταυτότητας του (άγνωστου) συγγραφέα ως δευτερεύον, ορθά το βάρος δίνεται στο περιεχόμενο των κωδίκων, όπου επιχειρείται μια ενδελεχής προσπάθεια κατανόησης της θέσης «του ανθρώπου μέσα στο πλέγμα των σχέσεων της φυσικής πραγματικότητας». Μια φυσική πραγματικότητα που μελετάται σιμπληρωματικά με τα μέσα που μας παρέχει η Χημεία, «μητέρα των περισσότερων τεχνών», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ.Κ. στη μελέτη που ακολουθεί.

Στο προτελευταίο στη σειρά κείμενο, «Η μελέτη της ύλης, έκφραση ενός νέου επιστημονικού πνεύματος», αποδεικνύεται για μια ακόμα φορά η σοβαρότητα του ερευνητή, καθώς εξαντλητικά εντοπίζει, παραθέτει και σχολιάζει όλες τις σχετικές αναφορές στα κείμενα της Νεοελληνικής Αναγέννησης.

Το συμπέρασμα, ότι η σκέψη της περιόδου αυτής είναι, έστω και διαισθητικά, υλιστική, καθώς, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις, αυτή η φιλοσοφική προσέγγιση ποτέ δεν ομολογήθηκε ανοιχτά, αποτελεί ακριβώς όχι αυθαίρετη θέση, αλλά το αποτέλεσμα και πάλι της λεπτομερέστατης ανάλυσης των πηγών.

Το βιβλίο, αλλά –ευτυχώς– όχι η συνολική προσφορά του Γ.Κ. στην ελληνική ιστορία των επιστημών, ολοκληρώνεται με τη διερεύνηση της συμβολής του επιστημονικού στοχασμού στην ανανέωση της κοινωνικής σκέψης κατά την περίοδο της Νεοελληνικής Αναγέννησης, καθώς είναι αυτονόητο ότι επιστήμη και κοινωνία βρίσκονται σε μια διαρκή αλληλεπίδραση, που δεν πρέπει ποτέ να υποτιμάται.

Θα μπορούσαμε, αν ο χώρος το επέτρεπε, να αναφερθούμε εκτενέστερα στο περιεχόμενο και τα μεθοδολογικά γνωρίσματα του βιβλίου. Θα μπορούσαμε ακόμα, χωρίς να υπερβάλουμε, να το χαρακτηρίζαμε ως

«προσφορά» στο σύγχρονο έλληνα που αναζητά το πρόσφατο παρελθόν του χωρίς ιδεολογικές διαστρεβλώσεις, αν η λέξη «προσφορά» δεν είχε ευτελιστεί στην καθημερινή αγοραία πρακτική μας. Αρκούμαστε λοιπόν να τονίσουμε ότι πρόκειται για ένα βιβλίο στο οποίο γίνονται ορισμένες «ανατροπές» προηγούμενων καθιερωμένων αντιλήψεων, ένα βιβλίο γραμμένο με σοβαρότητα και αγάπη, πολύτιμο βοήθημα σε όσους μελετούν την ιστορία των επιστημών στην Ελλάδα, και όχι μόνο.

Ένα βιβλίο γραμμένο με εύληπτο και κατανοητό τρόπο, που χαρακτηρίζεται από συνέπεια στις αρχές της επιστημονικής έρευνας, το σεβασμό στην ιστορική αλήθεια και στην άρνηση κάθε δογματισμού. Ενός δογματισμού που, όπως ο ίδιος ο Γιάννης Καράς γράφει, «υποκρύπτει (αν και δε θέλουμε να το αναγνωρίσουμε φωναχτά) έναν εφησυχασμό, μια αδράνεια, μια προσπάθεια να μη φύγουμε από την πεπατημένη, να μην ερευνήσουμε παραπέρα. Συμβιβάζεται η αντίληψη αυτή με την επιστημονική έρευνα;»

Ευτυχώς για μας, ο Γιάννης Καράς με το βιβλίο του αποδεικνύει πως τελικά τέτοια περίπτωση δεν υφίσταται.

Γιώργος Βλαχάκης